

Oversigt

Religionsskiftet i Skandinavien

NYE BUD PÅ ET GAMMELT PROBLEM

AF

NIELS LUND

Vi har traditionelt i Danmark været parate til at antage, at kristendommen indførtes i landet ved et kongebud. Harald Blåtand hævder på den store Jellingesten, at han kristnede danerne, og det må vel være gået sådan for sig, at først lod kongen sig overbevise af Poppo, som Widukind fortæller, hvorpå han blev døbt. Så indrettede han sig med gejstlig betjening ved hoffet, og så har han vel ladet folket forstå, at nu måtte det lade de gamle guder fare og begynde at dyrke den ene sande Gud i stedet. Man kommer nærmest til at tænke på Augsburgfredens maxime, *Cujus regio, ejus religio*, men hvordan det egentlig nærmere er foregået, har vi ret beset ingen forklaring på. Feltet inviterer til spekulation, og nogle hævder med stor overbevisning, at religionsskiftet har været en både voldsom og voldelig proces, andre med lige så stor overbevisning, at det er foregået fredeligt og over en lang periode. Fremgangsmåden med kristning fra oven er den stik modsatte af den fra Romerriget kendte: her bredte kristendommen sig på folkeligt niveau og fik efterhånden så mange tilhængere, at kejseren i første omgang måtte tillade den, i næste gøre den til den eneste tilladte religion.

Der er den umiddelbare forskel mellem kejsertidens Romerrige og vikingetidens Danmark, at i Romerriget fandtes en bykultur, hvor kristne menigheder kunne udvikle sig, medens kun en forsvindende del af den danske befolkning kan have boet i byer; der fandtes ganske vist byer i Danmark, men deres befolkning behøver ikke at have været overvejende dansk, så forsøg på at sprede evangeliet gennem dem havde ikke nødvendigvis nået mange danskere. Alligevel er det nu blevet udbredt at forestille sig, at kristendommen kan have vundet indpas i Danmark længe før Harald Blåtand kristnede danerne, og arkæologerne i særde-

leshed har skærpet opmærksomheden på gravfund og andet, som kunne antyde kristen praksis eller tankegang i Danmark før 965, som formentlig var det år, Harald Blåtand lod sig døbe. Og vi har jo et udgangspunkt herfor i den selv samme kilde, som fortæller os om Haralds dåb: Widukind af Corvey begynder nemlig denne beretning således: »Daneerne var fra gammel tid kristne, men tjente ikke desto mindre afguderne efter hedningeskik«. ¹ Skriver han således, fordi han selv tidligere i sin fremstilling har berettet, hvorledes kong Henrik Fuglefænger (919-36), som er en af hans fremstillings helte, i 934 overvandt daneerne og tvang dem til både at betale tribut til det tyske rige og til at antage kristendommen – er hans påstand blot en konsekvens heraf, eller kunne det skyldes, at han som historiker har orienteret sig i de frankiske rigsannaler og læst om Ebos indsats, eller i Rimberts *Vita Anskarii* og dér fået det indtryk, at deres virke havde efterladt mange troende i Danmark? I så fald bliver det den moderne historikers problem at overveje, hvilken tiltro han vil skænke disse kilder. Eller kan man forestille sig, at kristendommen faktisk har haft en sådan udbredelse i Danmark, omend samtidig med at dyrkelsen af de gamle guder fastholdtes, at Widukind med rimelighed kunne hævde, at daneerne i virkeligheden var kristne, da deres konge lod sig døbe? Havde man måske en situation magen til den, der beskrives på Island, hvor kristendommen skulle råde med visse forbehold, og således at man fortsat måtte blote til de gamle guder, blot man gjorde det i hemmelighed? Manglede man, fra et kristent synspunkt, blot at slippe af med indrømmelser af den art til de gamle aser og deres dyrkere?

Trosskiftet og dets takt og former har op gennem halvfemserne været genstand for store, tværfaglige forskningsprojekter. Begyndelsen gjordes vel med det internationale symposium, der i 1985 indkaldtes til Kungälv under titlen »The Conversion of Scandinavia«, men senere publiceredes under titlen »The Christianization of Scandinavia«. ² Symposiet fandt nemlig, at man måtte skelne mellem begreberne »omvendelse«, der forstodes som noget, der angik den enkelte og foregik i vedkommendes hoved, og »kristning«, der forstodes som indførelse af den kristne kult med gudstjenester, kirkebyggeri, administration af sakra-

¹ Widukind, *Res gestae Saxonicae* 3, 65. *Quellen zur Geschichte der sächsischen Kaiserzeit*, ed. Albert Bauer und Reinhold Rau. *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 8 (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1977).

² *The Christianization of Scandinavia*. Report of a Symposium held at Kungälv, Sweden, 4-9 August 1985, ed. Birgit Sawyer, Peter Sawyer and Ian Wood (Alingsås: Viktoria Bokförlag 1987).

menterne, alle troens udvendige fremtrædelsesformer. Kristningen, således forstået, var det, i modsætning til den personlige omvendelse, muligt at spore i kildematerialet og derfor for forskerne at beskæftige sig med. Denne sondring mellem omvendelse og kristning er ikke slået alment igennem, for man kan også finde begrebet »kristning« anvendt om den langsomme proces, hvorved kristendommen trængte igennem til dagligdagen i den forstand, at man for eksempel begyndte at påkalde helgener til hjælp i dagligdagens nødsituationer i stedet for de gamle guder, at kirkeåret med dets højtidler blev den ramme, man indrettede sig efter og forholdt sig til, så Mads Gedebuk fik sit navn, fordi hans travle tid faldt omkring evangelisten Matthæi dag, etc. etc. I sin nederfor omtalte bog *Ideologi og mentalitet* anvender Anne-Sofie Gräslund begrebet »ideologi« om den udvendige og officielle side af religionen, »mentalitet« om den indvendige og private side.

Fra norsk side har man i særlig grad interesseret sig for udgangspunktet for trosskiftet, den førkristne religion. Herom er holdt og publiceret tre nordiske symposier, hvor man særlig på det sidste interesseret sig for samspillet mellem religion og samfund.³ Det er et vigtigt udgangspunkt for diskussionen om trosskiftets sociale virkninger, betød det et magttab for aristokratiet og en styrkelse af kongemagten, betød det tab af frihed eller øgede muligheder for kvinderne,⁴ etc.?

Religionshistorikeren Gro Steinsland har interesseret sig for, hvorledes det lod sig gøre at få nordmændene til at tage det store skridt fra hedenskab til kristendom, og hun foreslår, at den afgørende faktor har været det sakrale kongedømme.⁵ En så hurtig overgang fra hedenskab til kristendom, som hun mener Norge oplevede, lod sig efter hendes opfattelse ikke gøre uden politiske omvæltninger og brug af magt. Hendes synspunkter har affødt kritiske indlæg fra historikeren Claus Krag, der dels anfægter hendes kildebenyttelse, dels sætter spørgsmålstegn ved sakralkongedømmets eksistens, og fra arkæologen Lotte Hedeager,

³ *Religion och samhälle i det förkristna Norden*. Ett symposium. red. Ulf Drobin i samarbete med Jens Peter Schjødt, Gro Steinsland, Preben Meulengracht Sørensen. (Odense: Odense Universitetsforlag 1999). De tidligere symposier er udgivet som *Nordisk hedendom. Et symposium*, red. Gro Steinsland et al. (Odense: Odense Universitetsforlag 1991), og *Myte og ritual i det førkristne Norden*, red. Jens Peter Schjødt et al. (Odense, Odense Universitetsforlag 1994).

⁴ Et problem, som litteraturforskeren Else Mundal tog op i sit bidrag til et symposium i København i 1993: Korleis påverka kristninga og kyrkja kjønnsrollemønstra? *Viking og Hvidekrist. Et internasjonalt symposium på Nationalmuseet om Norden og Europa i den sene vikingetid og tidligste middelalder*, red. Niels Lund. (København: C. A Reitzel 2000), 41-58.

⁵ Gro Steinsland, *Den hellige kongen. Om religion og herskermakt fra vikingetid til middelalder*. (Oslo: Pax forlag 2000).

der peger på metodiske brist også i udnyttelsen af det arkæologiske kilde materiale.⁶ Andre bidrag til belysningen af processen, både sjæleligt og praktisk, er givet i *Møtet mellom hedendom og kristendom*, red. Hans Emil Lidén (1995) og i *Fra hedendom til kristendom*, red. Magnus Rindal (1996).

I Sverige har det store projekt »Sveriges kristnande – kultur och mentaliteter under vikingatid och medeltid«, som løb fra 1990 til 1996, affødt en række publikationer, både regionale studier som *Möres kristnande*⁷ og *Jämtlands kristnande*,⁸ og mere samlende arbejder som *Kristnandet i Sverige*.⁹ Den uppsaliensiske arkæolog Anne-Sofie Gräslund har været en flittig bidragsyder til dette projekt, og hun har nu i en lille bog samlet og hist og her udbygget sine bidrag til de forskellige delprojekter såvel som det afsluttende bind.¹⁰ Det er jo oplagt, at det arkæologiske materiale må spille en fremtrædende rolle, idet det kan belyse trosskiftets udslag i genstande som amuletter – hvornår begyndte man at bruge kors som smykker eller på anden måde at vise sin tro udadtil? Og hvornår er et kors med sikkerhed et kristent symbol? Det er jo et såpas enkelt ornament, at tolkningen ikke kan være helt automatisk – eller gravformer: hvorledes kan man skelne kristne grave fra hedenske, og hvornår kan de med sikkerhed konstateres? – Det er jo karakteristisk for kristne begravelser, at den døde ikke medgives gravgaver, men er manglen på gravgods et tilstrækkeligt indicium for, at en grav er kristen? – og hvordan daterer en grav, hvis den ikke rummer noget udstyr, som typisk er det, en grav dateres på? Hertil kommer naturligvis runestenene, hvor der er mulighed for kristent islæt både i indskriften og i ornamentikken. Også mønterne har et potentiale som kilder til trosskiftet. Når Harald Blåtand kort efter sin overgang til kristendommen begyndte at slå mønter med kors på, kan det med rimelighed tolkes som »en kundgørelse af hans overgang til kristendommen«,¹¹ men det forekommer

⁶ Claus Krag, Trosskiftet og teorien om sakralkongedømmet. *Collegium Medievale* 2001, 211-25; Lotte Hedeager, Religion og herskermagt. *Ibid.* 227-31; en replik fra Gro Steinsland, Om Claus Krag's syn på kilder og metoder, følger *ibid.*, 233-41. Historikeren må her lade sig belære om, at kildekritikken fører til »tap af historie«!

⁷ Red. Henrik Williams. (Uppsala: Lunne Böcker 1993).

⁸ Red. Stefan Brink. (Uppsala: Lunne Böcker 1996).

⁹ *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. Bertil Nilsson. (Uppsala: Lunne Böcker 1996).

¹⁰ Anne-Sofie Gräslund, *Ideologi och Mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Occasional Papers in Archaeology 29 (Uppsala: Institutionen för Arkeologi och Antik historia, Uppsala Universitet 2001), 171 s. – Nærværende bidrag skulle egentlig blot have været en anmeldelse af denne bog.

¹¹ Peter Sawyer, *Da Danmark blev Danmark*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, red. Olaf Olsen, 3 (1992), 314.

mere tvivlsomt, når Gräslund (s. 133) følger Brita Malmer i hendes, i øvrigt meget tentative, udlægning af »Sigtunamyntningen som källa til Sveriges kristnande«. ¹² Det er velkendt, at mønter var et skattet propagandamiddel, de kom mange i hænde og kunne derfor sprede et budskab vidt omkring. Det er imidlertid også velkendt, at Sigtunaudmøntningen fra ca. 995 til 1030 i meget høj grad bestod af imitationer af engelske mønter. Det er derfor nærliggende, at den blev præget af korsmotiver, fordi de engelske forbilleder var præget af kors og andre kristne motiver. Den vigtigste overvejelse herved har næppe været at sprede det kristne budskab, men at mønterne skulle ligne de kendte mønter mest muligt for derved at overbevise brugerne om deres værdi. De ældste danske mønter fra begyndelsen af 800-tallet gjordes af samme grund så lig Karl den Stores Dorestadmønter som vel muligt: der stod Carolus på den ene side, Dorstat på den anden!

En overvejelse af trosskiftets betydning for kvinderne savnes heller ikke. Else Mundal nævner i sin ovennævnte artikel en række faktorer, som peger mod, at kvinderne som køn havde større tab end gevinst på overgangen til kristendommen. De havde haft en aktiv rolle i den hedenske kult; i den kristne fik de kun en passiv. De blev underlagt en række tabuer, som fyrre dages urenhed efter fødsler – hvoraf fulgte mange komplikationer, hvis de døde under en urenhedsperiode. Gräslund mener at kunne konstatere, at kvinderne ofte var blandt de første til at tilslutte sig kristendommen, og søger en forklaring herpå. Om udgangspunktet nu er rigtigt eller ej, så er det vanskeligt at belyse arkæologisk, og behandlingen af emnet bliver mere spekulativ end godt er, med inddragelse af udviklingspsykologiske undersøgelser og teorier af mindre end indlysende relevans.

Gräslunds bog repræsenterer overvejende videnskabeligt genbrug, og det af ret nylig udgivne arbejder, men det er nyttigt og velkomment at have disse overvejelser samlede. Når vi i Danmark også kommer i gang med en omfattende undersøgelse af trosskiftet, findes her et udmærket startpunkt for vurderingen af det arkæologiske materiale – så må man bære over med forfatterens udstrakte brug af første person i fremstillingen. Men det er irriterende, at hun uafsladelig spiser læseren af med et »enligt min åsigt« i stedet for at specificere, hvad der har ført hende til den »åsigt«.

Danmark har endnu ikke haft noget eget forskningsprojekt, men bulletiner fra arkæologiske udgravninger vidner jævnlige om, at mange interesserer sig for problemet. Fra udgravningerne ved Sebbesund har

¹² *Kristnandet i Sverige*, 85-113.

det forlydt, at nu var kristendommen konstateret i Danmark allerede i det niende århundrede, fundet af et par rækker stolpehuller på kirkegården i Fredbjerg vest for Aars gav anledning til forventninger om, at nu havde man en trækirke, som var ældre end Harald Blåtands dåb. Også nogle tilsyneladende kristne grave på Kongemarken i Roskilde har man ment at kunne datere forud for denne begivenhed, men desværre kun på grundlag af kulstof-14 analyser, og der er langt fra enighed om deres pålidelighed i denne sammenhæng.

Imidlertid har trosskiftet i Danmark nylig været genstand for en monografi af Mads Lidegaard, *Da danerne blev kristne*.¹³ Lidegaard, der er kendt som forfatter til en række bøger om Grønland og flere arbejder om danske folkesagn, og som er cand. theol. og mest har arbejdet som højskolelærer, fremsætter den påstand, at Danmark forlængst var kristent, da Harald Blåtand lod sig døbe. Og han går betydelig længere tilbage end selv de tidligste missionsforsøg, der omtales i de skriftlige kilder. Det ældste kendte missionsforsøg var Willibrords i begyndelsen af 700-tallet, og det faldt ifølge Alcuins biografi af ham på klippegrund – Willibrord fandt den danske kong Ongendus grusommere end noget vildt dyr og hårdere end nogen sten, omend han viste sandhedens budbringer respekt – men danerne havde jo i århundreder stået i nær kontakt med resten af Europa og derved må de, hævder Lidegaard, have erhvervet sig et godt kendskab til kristendommen. De var derved blevet kristne, men når Adam af Bremen ikke anerkendte det, men udråbte Harald Blåtand til den, der indførte kristendommen i Danmark og fyldte landet med præster og kirker, så var det, fordi man før Harald ikke havde hentet sin kristendom det rigtige sted, nemlig i Hamborg, og ikke var blevet romersk-katolske, men i stedet var blevet arianere og tilmed påvirket af den såkaldte »iro-keltiske kristendom«. Det var slemme ting hver især. Arianismen værst, for den var et kætteri, der ikke anerkendte den treenige gud, men havde en afvigende opfattelse af sønnen. Hvad den iro-keltiske kirke angår, kunne der højst blive tale om brødnid i det omfang, den sendte missionærer ind på Hamborgkirkens arbejdsmark og dermed anfægtede den arbejdsdeling, som paven havde fastsat. Dens trosbekendelse var den nikæanske uden forbehold af nogen art. Det er svært at forstå, hvorledes den »iro-keltiske« kirke er blevet ophøjet til en modsætning til den »katolske« kirke. For irske teologer og historikere fandtes der en *kristen* kirke i Irland, hverken mere eller mindre.

¹³ Mads Lidegaard, *Da danerne blev kristne*. (København: Nyt nordisk forlag Arnold Busck 1999).

Hvis arianismen skal have spillet nogen rolle som den første form for kristendom i Danmark, må det rigtignok ligge længe før Harald Blåtands dåb. Den havde en vis tilslutning rundt omkring i Europa i 500- og 600-tallet, men spillede ingen rolle efter 700. Det regner Lidegaard også med, for den skal ifølge ham være kommet hertil i kraft af kontakter med goterne, der jo var udvandret fra Skandinavien i sin tid og derfor dels nok talte et sprog, der forstodes i Skandinavien, dels havde særlige interesser i at udbrede deres tro til de gamle stammefrønder, der var blevet i det gamle hjemland. Som man vil vide, udvandrede goterne ifølge Jordanes fra deres skandinaviske hjemland næsten femten hundrede år før Kristi fødsel for at bosætte sig i egnene omkring Weichsels munding, hvorfra de efter Kristi fødsel vandrede over til Sortehavet!

Lidegaards bog skal ikke anmeldes indgående her. Men det må konstateres, at dens forestillinger om tidens historie i almindelighed og kirken i særdeleshed er så vidtløftige og fejlagtige, og dens metodiske habitus så bedrøvelig, at man ikke kommer uden om at gøre et stykke arbejde med kristendommens ældste historie i Danmark af samme slags, som nordmænd og svenskere har gjort for deres vedkommende, så den slags fantasier ikke i mangel af lødigere bud på emnet vinder for megen udbredelse blandt ubefæstede sjæle.¹⁴

¹⁴ Bogen er udgivet med støtte af Kirkeministeriet.